
ВЪЗСТАНОВИТЕЛНО ПРАВОСЪДИЕ

РЪКОВОДСТВО ЗА РАЗВИТИЕ НА ВЪЗСТАНОВИТЕЛНИ ПРОЦЕДУРИ, ПОДПОМАГАЩИ ПРЕУСТАНОВЯВАНЕТО НА ПРЕСТЪПЛЕНИЯТА. ОБЕЩАВАЩИ ПРАКТИКИ

Съставено от Катрин Лауверт,

базирано на доклада от изследването „Преустановяването на престъпленията и възстановителното правосъдие. Механизми за спиране на престъпленията в процедурите на възстановителното правосъдие“, изготвен от Вероника Хофингер, Катрин Лауверт и Брандън Марш Фондация „Европейски форум за възстановително правосъдие“
Хувертплеин 10
В-3000, Льовен, Белгия
www.euforumj.org

Докладът е публикация на Европейския форум за възстановително правосъдие. Изложените в настоящия доклад гледни точки са на неговите автори, без задължително да съвпадат с тези на Фондация „Европейски форум за възстановително правосъдие“, Наказателно правораздаване, 2011.

Тази публикация е създадена с финансовата подкрепа на програмата за наказателно правораздаване на Европейския съюз, но нейното съдържание е дело и отговорност единствено на Европейския форум за възстановително правосъдие и не следва да се счита, че същата отразява виждания на Европейската комисия.

Колофон

Настоящата публикация е резултат на изследване, проведено от Европейския форум за възстановително правосъдие в периода 1.01.2013–31.12.2014 г., със съвместното финансиране на Европейската комисия по програма JUST/2011/JPEN/AG/2962.

Координатор на проекта:

Катрин Лауверт, Европейски форум за възстановително правосъдие, Льовен, Белгия

Изследователи по проекта:

Вероника Хофингер, Институт по правна социология и криминология, Виена, Австрия

Катрин Лауверт, Льовенски институт по криминология към Университета „Льовен“, гр. Льовен, Белгия

Брендан Марш, Кралски университет на Белфаст, гр. Белфаст, Северна Ирландия

Ръководители на проекта:

Иво Ерстен, общо академично ръководство, Льовенски институт по криминология към Университета „Льовен“, гр. Льовен, Белгия

Уолтър Хамършик, Институт по правна социология и криминология, Виена, Австрия

Шад Маруна, Кралски университет на Белфаст, гр. Белфаст, Северна Ирландия

Партньори на проекта и членове на ръководната група:

Моник Андерсон, Арне Кинунен и Крис Ванспауен – Европейски форум за възстановително правосъдие, Льовен, Белгия

Антонио Буонатесте Медианте, Намур, Белгия

Кевин Дохърти, Младежка служба, Белфаст, Северна Ирландия

Бен Глесър, „Ноишарт“, Виена, Австрия

Коен Гоие, Джон Стафорд и Уилям ван дер Брюж, Европейска пробационна конфедерация, Утрехт, Нидерландия

Можете да получите достъп до пълния текст на доклада по проекта (на английски език) на интернет страницата на Европейския форум за възстановително правосъдие <http://www.euforumj.org/wp-content/uploads/2015/11/Guidance-for-developing-RJ-supporting-desistance-booklet-format-12-11-final.pdf>.

ЕВРОПЕЙСКИ ФОРУМ ЗА ВЪЗСТАНОВИТЕЛНО ПРАВОСЪДИЕ 2015

1. Въведение

Отношението на възстановителната общност по въпроса как възстановителното правосъдие (ВП) може да въздейства върху рецидивизма, е нееднозначно. Теоретични разработки защитават потенциала на ВП да повлияе върху рецидивизма, като се основават на различни движещи сили – срама при реинтеграцията, самата правораз-

давателна процедура или развитието на човешкия и социалния капитал. Някои възстановителни програми, които обичайно прилагат подхода на помирителните срещи, са възприели превенцията на правонарушенията като своя изрична цел.

Въпреки това често нито тези, които се занимават непосредствено с ВП, нито изследователите считат намаляването на повторните правонарушения за приоритет. Поставянето на ударение върху тази цел, типична за наказателното правораздаване, може да отвлече вниманието от основните цели на ВП, каквито са възстановяването и въздържането от нарушения чрез диалог, основан на взаимно уважение и активно участие на пряко засегнатите лица. Нещо повече, възможно е очакването процесът на ВП да има доминиращо значение върху повторните правонарушения да е нереалистично. Въздържането от нарушения е процес, който се влияе от много различни фактори и събития в човешкия живот, а ВП е само едно от тези събития, при това ограничено по време и интензивност.

Проучванията, измерващи ефекта на ВП върху рецидивизма, не са еднопосочни – някои резултати показват положителен ефект, а други – не. Много от тези проучвания обаче страдат от методологични трудности. Скорошно задълбочено изследване, извършено от Шепланд¹ и колеги в Обединеното кралство, все пак потвърждава потенциала на ВП в подпомагане на процеса по преустановяване на правонарушенията.

Открит остава въпросът какво точно в процеса на ВП подпомага преустановилите противоправното си поведение екснарушители. Това се опитва да изясни настоящото проучване, като използва споделеното от 90 непълнолетни и възрастни правонарушители от Австрия, Белгия и Северна Ирландия, взели участие в медиация жертва – нарушител или в помирителна среща. Основната цел не е да се измери влиянието на ВП върху повторното нарушение – изследването се опитва да разкрие ползотворните фактори и движещи сили на възстановителното производство, които допринасят за процеса на преустановяване на противоправното поведение.

2. Преустановяване на правонарушенията

Преустановяването на правонарушенията, „вървенето в правия път“, „правенето на добро“ е непрестанен процес, който включва не просто избягването на престъпления, а и преследването на позитивен начин на живот, което е от особено значение за бивши нарушители с утвърдени престъпни навици. Обичайно те имат опетнена публична идентичност, тъй като обществото етиkira и стигматизира тези, които обитават периферията на правовата общност, която живее според правилата. Поради това за нарушителите е по-лесно да останат прикрепени към девиантните

¹ Джоана Шепланд, преподавател в Университета на Шефийлд; заедно с Г. Робинсън и А. Сорсби автор на „Възстановителното правосъдие в действие: Какво работи за жертвите и нарушителите?“, 2011.

субкултури, отколкото да преодолеят препятствията, които срещат при опита си да се включат в общността. Успешната промяна на живота за такива индивиди изисква огромна доза вяра в себе си.

Преустановяването на правонарушенията изисква промени в много аспекти от живота – социални промени и персонални промени като работа, лични отношения, припознаване и идентичност, отношения с околните, финансово и семейно положение, отношение към различни субстанции – алкохол и упойващи вещества. Индивидът трябва да се научи да инициира тези промени, да се възползва от възможностите за промяна, да открие усещане за собствена продуктивност и преди всичко – да преодолее препятствията и да премине успешно през началния етап на процеса по преустановяване на правонарушенията. Дори при искрено желание това изисква огромно усилие, тъй като не е лесно да се промени моделът на поведение. Възможностите за живот по правилата при тези лица са намалени поради различни събития, които в миналото са разрушили структурни връзки като тези със семейството, приятелите, общността – престъпниците имат изключително малко социален капитал. Социални промени като брак, съжителство, родителство, стабилна работа, военна служба могат да бъдат възможност за промяна, тъй като могат да доведат до:

- отделяне на миналото от настоящето;
- възможност за изграждане на нови връзки, които предлагат социална подкрепа, развитие и нови социални мрежи;
- форми на директно и индиректно наблюдение и надзор върху поведението;
- структурирано ежедневиe, което се фокусира върху живота в семейството, и по-малко неструктурирано време със себеподобни;
- ситуации, които предоставят възможност за промяна на идентичността и позволяват да се появи нов възможен сценарий (Маруна² и др., 2007).

Проучванията сочат, че преминаването през процеса по преустановяване на нарушенията включва и познавателна трансформация, която преминава през четири етапа (Джордано и др., 2002³):

- готовност за промяна;
- наличие на стимул или възможности за промяна; ако хората ги приемат и се ангажират с тях, достигат етап, при който е възможна и следващата стъпка;
- способност за визуализиране и създаване на нова самоличност, която да подмени старата престъпна такава; новата самоличност би имала различен набор от

² Шад Маруна, автор на „Да правим добро: как бивши престъпници реформират и наново изграждат живота си“, Американска асоциация на психолозите, 2001.

³ Пегги Джордано, д-р по социология, заедно с Шефан Чернкович и Дженифър Рудолф автор на „Пол, престъпление и възпиране: Към теория на познавателната трансформация“, 2002.

ценности, базирани на общоприети модели за поведение, при което престъпната самоличност се маргинализира;

- преосмисляне на собствените възгледи за неправомерното поведение и предходния начин на живот; на този етап лицата вече са инвестирали много в новия си начин на живот и не биха желали да понесат последиците от завръщане към престъпната дейност.

Всички тези динамични процеси водят до повишаване на самоконтрола (Джордано и др., 2002).

Изследванията са установили, че отрицателните ефекти от престъпния живот като лишаване от свобода, здравословни проблеми, невъзможност за изпълнение на семейни или родителски задължения подтикват хората към отказ да вършат престъпления, а позитивните аспекти на живот без престъпления от своя страна ги привличат към отказа.

Силното желание да останеш „свободен от престъпления“ е особено съществено за успеха на процеса по преустановяване на правонарушенията. Много важно е и откриването на усещане за лична принадлежност към обществото, независимо колко крехко е то. Ако такова усещане липсва, индивидът няма да търси и да използва възможностите за промяна, които предлага средата. Най-сетне, надеждата е съществена субективна емоция, която кара човек да загърби престъпния живот. Ментори, професионалисти и други хора, на които се гледа с уважение, имат огромна роля в подкрепата на лицата – те могат да разпознаят промените в поведението и да направят обратната връзка с индивида в процес на дестигматизиране (Маруна, 2001).

Описаният по-горе процес се отнася до упорити правонарушители. Случайните нарушители или пък младите правонарушители с кратък престъпен опит, които имат относително нормално съзряване и са ангажирани с различни дейности като училище, спорт, младежки групи, не се нуждаят от такъв процес, за да преустановят правонарушенията. Възможно е просто те да надраснат престъпното си поведение, когато то стане несъвместимо с новите етапи в живота им, или реакцията на значими за тях хора или на официалните власти като полиция и прокуратура да се окаже достатъчна, за да се прекъсне започващата престъпна кариера.

3. Възстановително правосъдие

Настоящото изследване засяга споделеното от преустановили престъпния си живот лица, които са участвали в медиация от типа жертва – нарушител или в помирителна среща в Австрия, Белгия или Северна Ирландия.

Медиацията от типа жертва – нарушител създава диалог между пострадалия и нарушителя с помощта на безпристрастен медиатор. Понякога и други лица участват в медиацията – членове на семейството или партньори, но това е по-скоро изключение. Диалогът може да бъде директен – лице в лице, или индиректен. В последния случай медиаторът предава съобщения от едната на другата страна, действайки като

свалка, или съобщенията се предават чрез писма или видео. Медиацията пострадал – нарушител все още е преобладаващият подход на ВП в континентална Европа.

Помирителната среща ситуира диалога в по-голяма група от хора. Пострадалият и нарушителят водят подкрепящи ги лица – членове на семейството си или професионални социални работници, а общността се представлява примерно от полицията. Тези срещи се фокусират не само върху конкретния инцидент, но и върху проблемите, които са го породили, и техните възможни разрешения, което предполага насоченост на срещата към бъдещето. Изготвянето на план за възстановяване обикновено е стандартна част от срещата, като при изготвянето му се вземат предвид нуждите на пострадалия, на общността, както и нуждата от поправяне на самия нарушител. Методът на помирителните срещи е най-силно застъпен в англосаксонските държави.

Съотношението между процедурите, които са част от ВП, независимо дали се касае до двустранна медиация между пострадалия и извършителя, или помирителна среща, и системата на наказателното правораздаване може да бъде организирано по различен начин. Поради това е важно да се има предвид наказателнопроцесуалната рамка, в която се развиват процедурите, обект на настоящото изследване.

Северна Ирландия предлага на непълнолетните правонарушители помирителни срещи, които могат да са както алтернатива на наказателна процедура, така и да са постановени от съд. Те са част от регулярната процедура, като са достъпни за всички млади хора на възраст от десет години до навършване на пълнолетие и обичайно случаите приключват със споразумение. Процедурата намира приложение за всяко престъпление с изключение на непредпазливите или умишлените убийства. В Австрия и непълнолетни, и възрастни нарушители може да бъдат насочени към медиация пострадал – извършител, която се провежда в досъдебната или съдебната фаза на процеса като алтернативна мярка за не толкова сериозни престъпления. В Белгия възстановителна медиация се провежда по искане на пълнолетни, които са страни в процеса, и протича паралелно с наказателното производство. Няма ограничение за вида и тежестта на престъплението. Ако страните сведат резултата от медиацията до знанието на съдията, той може да го съобрази при постановяването на решението си.

4. Могат ли практикуващите възстановително правосъдие да работят за преустановяване на престъпленията?

ДА! Органите на ВП могат да преустроят своята практика по начин, който да подпомага преустановяването, а ангажираните в тази дейност могат в хода на работата си да следят за възникването на фактори и движещи сили, които са от естество да подпомогнат нарушителите. Всеки случай на преустановяване на престъпната дейност е строго индивидуален, но въпреки това повтарящи се фактори и процеси може да бъдат разпознати (част от тях са очергани по-долу). Предложеният тук списък не може да служи като база за обобщения – той има за цел да подпомогне практи-

ците да разпознаят възможностите за промяна на нарушителите в своята ежедневна работа.

5. Възстановителното правосъдие – гласък и подкрепа за промяна

За участниците в това проучване медиацията между жертва и нарушител или помирителните срещи са били по-скоро подкрепящи фактори, отколкото първопричина за промяна.

ВП ясно показва потенциал за инициране на промяна у млади нарушители с кратко престъпно минало и относително нормален живот. Наред с другите фактори – самото събитие на правонарушението (излизащо извън нормата, жертвата е сериозно пострадала), реакцията на полицията, на държавното обвинение и на родителите, медиацията дава възможност на тези младежи да прекратят начеващата си престъпна кариера.

„Исках да разбера неговата (на пострадалия) гледна точка. (...) И тогава си помислих: о, гадост, наистина си направил грешка. Този човек изглежда наистина свестен и напълно нормален. Защо, по дяволите, направи това? (Когато жертвата разказва за инцидента) си помислих: защо съм нападнал такъв приятен човек? Защо не поговорих с него, а направо го набих?“ (Австрия, хулиганство и злоупотреба с наркотици)

По-често обаче медиацията просто действа, като подпомага вече започнал процес на промяна, което не е изненадващо. Процедурите на ВП са доброволни и нарушителите вече са признали вината си или поне участието си в нарушението. Те сами избират да участват, което показва най-малкото готовност да се вгледат в собствено си поведение и последиците от него върху другите. Вероятно е поне част от участниците във ВП вече да обмислят преустановяване на престъпното си поведение. Това е винаги така в случаите на ВП, при които страните сами са пожелали медиацията.

За някои участници медиацията или помирителната среща са важна или необходима стъпка в процеса по възпиране, докато за други те са една (малка) брънка от верига събития. Последното се отнася преди всичко за хора със сериозна престъпна дейност, заела по-голямата част от живота им.

Човек със сериозен проблем с алкохола бил замесен в случай на домашно насилие, като бил пиян по време на деянието. Започналото въздържание от алкохол било резултат на силна воля, както заявява самият той, и то се проявило много преди самата медиация, при която обаче е разбрал, че наказанието би унищожило всичко, постигнато дотогава:

„Разбира се, медиацията ме окуражи. (...) Това беше възможност да докажа, че наистина се променям, което изискваше много усилия и оказа голям натиск върху мен. (...) Медиацията обаче се случи в точния момент и ми помогна да остана в правия път.“ (Австрия, домашно насилие и алкохолна злоупотреба)

В Северна Ирландия младежи с по-устойчиво противоправно поведение през годините са вземали участие в множество помирителни срещи, които за някои от тях са проявили съвкупен ефект. С други думи, те са се срещали с много жертви на много конференции и бавно са започнали да осъзнават вредата от действията си и моралната неоправданост да разрушават живота на другите. Имало е и случаи, в които след поредица от срещи, които по никакъв начин не са повлияли на младежите, една конкретна среща да даде начало на процеса по осъзнаване. Интервюираните заявяват, че осъждане или други санкции от наказателноправен характер не биха имали същия ефект. ВП е посяло семенцата на промяната.

„Почувствах се като наистина лош човек. Всички от персонала ми разказаха как нападението се е отразило върху нея, как тя въобще не искала да излиза в града повече, засегнало е живота ѝ по толкова много различни начини. Аз се почувствах наистина зле, тъй като това беше месеци след престъплението и тя каза, че не е излизала навън или където и да било през цялото това време. По някакъв начин бях поставила целия ѝ живот на пауза, без дори да помисля за това. Това ме накара да се почувствам ужасно, защото изобщо не съм такъв човек.“

„Какво имаш предвид под „такъв човек“?“

„Ами, на първите няколко срещи, аз се отнасях така: „Направила съм каквото съм направила, и какво от това?“ . Влизах вътре и просто лъжех, а те не можеха да разберат разликата. Просто се усмихвах и бях малко саркастична. Но на тази среща... схванах, защото осъзнах, че наистина бях наранила този човек. И това е единствената среща, която помня, която се откроява... след като видях какво съм сторила на това момиче, което се страхуваше да напуска дома си, не исках никога вече да правя това. Често се сбивах с хора, които също отвърщаха с удари, но тя беше наистина уязвима, а аз просто я нападнах без причина. Факт е, че баща ми ме удряше и аз плачех, защото ме биеше, и въпреки това как можех да го причиня на друг?“ (Северна Ирландия, девойка)

Начинът, по който ВП въздейства върху процеса по преустановяване на правонарушенията, може да бъде доста непредсказуем. Понякога нарушителят се надява, че това ще му помогне, и това се случва: получава уважение от страна на пострадалия, има възможност да отговори на въпросите му или да го компенсира финансово. Тези действия помагат да се обърне страницата и да се изгради нещо ново. Въпреки това някои от участниците заявяват, че са се надявали да се срещнат и да говорят с пострадалия, който обаче е отказал среща лице в лице или пък е искал само финансово споразумение чрез индиректна медиация. Тези участници са били силно разочаровани от пропуснатата възможност.

В други случаи пък не е имало каквото и да било очакване ВП да окаже въздействие на процеса по промяна, но макар и неочаквано, това се е случило.

В един случай медиацията е започнала поради това, че нарушителят е искал да покаже на жертвата колко малко е било участието му в грабежа, а е завършило с осъзнаване на отговорността, която всъщност носи за извършването му. При това неочакваният резултат се е проявил по отношение на човек с дълго престъпно минало, при което той никога не се е притеснявал от ефекта, който неговите действия са имали върху жертвите. (Белгия, грабеж)

6. Процеси и фактори във възстановителното правосъдие, които благоприятстват преустановяването на правонарушенията

Неосъждащото и открито отношение на медиатора

И в трите региона неосъждащият подход на медиаторите, респ. координаторите на срещите и персонала на службите за младежко правосъдие, многократно е бил подчертаван от интервюираните. Очовечаването на извършителите, желанието да бъдат изслушани, липсата на етикета „престъпник“ стимулира хората да докажат, че могат да са по-добри, и утвърждава позитивните страни на личността им.

Австрийка, обвинена в извършване на квалифицирана телесна повреда – забила нож в гърба на съпруга си, заявява: „Тя се отнесе към мен с уважение, не ме осъди, аз самата се укоряхах най-много. И това наистина ми помогна. Разбира се, никой не одобряваше това, което съм сторила, но когато обясних цялата история на медиатора, тя разбра как всъщност се е случило и това беше толкова полезно. Беше важно, че в крайна сметка успях да си простя и да разбера, че съм направила грешка, но не съм чудовище.“ (Австрия, жена, насилие над партньора)

Този подход се поставя в контраст с опита, който нарушителите имат с други представители на системата на наказателното правораздаване, които обаче са били възприемани като „морализатори“, които искат „да си научиш урока“. Един от участниците в Белгия обяснява, че е важно, че именно пострадалият и нарушителят са дали власт на медиацията, а не системата и медиаторът е там, тъй като те са поискали съдействието му, а не защото по служба трябва да присъства и да говори с тях.

Честно отношение и уважение от страна на медиатора (посредника) и останалите присъстващи на срещата

Уважението на медиатора, на останалите участници, особено на пострадалия означава много. Някои нарушители са били истински изненадани от това, че човекът, когото са увредили, се отнася с уважение към тях, и това ги е накарало да почувстват разликата. Взаимното уважение може да изглежда нормално, но честото му споменаване от страна на интервюираните нарушители показва колко различен е опитът им в сравнение с други ситуации и колко важно е било това положително преживяване. Например в Северна Ирландия младежите, участвалите в помирителни срещи, при които са били третирани властнически и укорително от другите участници, е по-вероятно да съхранят отрицателен спомен от срещата.

Свободно общуване

Откритото и почитателно отношение на медиатора допринася за свободно общуване.

В Австрия било очевидно, че в началото никой не желаел да присъства на медиацията. Това е неприятно събитие и много хора не знаят какво да очакват, поради което чувстват известно напрежение. Средностатистическият участник обаче бил изненадан от това, което в крайна сметка станало по време на медиацията. В повечето случаи медиаторите съумели да използват напрежението, изпитвано от нарушителя (и пострадалия), и да го претворят в позитивна атмосфера. Само в такива условия, твърдят някои участници, е възможно действително да поемеш отговорност.

По сходен начин участниците в Белгия почувствали, че могат свободно да говорят и да разкажат цялата си история на медиатора. Един от участниците прави сравнение с опита си в наказателния процес, като описва медиацията като място, където имаш право да говориш, „да сложиш картите си на масата“, „да изложиш своята истина, тази, която знаеш само ти и никой друг не знае и която е различна от истината на правосъдието“.

Процес, съобразен с нуждите на участниците

За да се разбере какво би изиграло най-голяма роля в трансформацията на индивида, в откъсването му от престъплението, по-добре да се изслуша самият нарушител, отколкото да се налагат плановете, които професионалните правоприменители намират за най-добри. Това е изводът, до който води изследването на процесите по преустановяване на престъпно поведение. Колкото повече интервенцията е съобразена с нуждите на лицето и със социалния контекст, в който се прилага, толкова по-успешна е тя. Това разбиране много добре подхожда на ВП, при което централно място заема комуникацията между страните именно по въпросите какво се е случило и какво трябва да се направи за в бъдеще. Това е от значение дори когато гъвкавостта на ВП е променлива.

В Белгия нарушителят може сам да поиска медиация по всяко време на наказателното производство и медиацията ще бъде за това, което страните поставят на масата. Няма предварително определени цели, а единствено минималната готовност на страните да чуят очакванията на другата страна. В Австрия, от друга страна, медиацията се фокусира върху разрешаване на конфликти и репарирание на вредите. Целта е да се изяснят всички аспекти на случая – лични, емоционални или материални. В тази рамка страните привнасят необходимото съдържание. Съдържанието на провежданата в Северна Ирландия помирителна среща е по-структурирано, но репарационният план съдържа възстановителни мерки, които са пригодени към индивидуалните нужди и социалната характеристика на младия нарушител.

Конфронтацията с жертвата и нейния разказ за събитията

Конфронтацията с историята на пострадалия е доминиращият елемент от гледна точка на въздействието, което тя оказва за промяна и за преустановяване на престъпленията. Гледната точка на жертвата, но също и отношението ѝ към събитията, често оставят дълбоко впечатление.

Нарушител от Белгия бил изненадан от обстоятелството, че жертвата (на непристойно сексуално поведение) е приела медиацията, при това с открито съзнание, наистина го е изслушала и е проявила разбиране. В друг случай нарушителят, който бил изключително нервен в началото на срещата, набляга на това, че самата жертва го е накарала да се чувства достатъчно удобно, за да говори и да сподели това, което е било в ума му, а това било неочаквано за него.

От полза е и възможността, която нарушителят получава да обясни нещата, да се извини и да изрази съжалението си, или пък да покаже, че се е променил след извършване на нарушението. Макар въздействието на срещата с жертвата да е по-интензивно, когато тя е лична, има и случаи, при които и индиректната комуникация с пострадалия постига сходни резултати.

Въздействието от срещата с пострадалия се описва по различни начини. За някои от австрийските участници тя е дала възможност да променят перспективата си и дори да развият съчувствие към жертвата; осъзнали са какво са причинили на „добър“ и „нормален“ човек. По сходен начин и в Северна Ирландия, макар много от участвалите в проучването нарушители да са знаели, че действията им са незаконни, истинските последици от тези действия са оставали извън тяхното мислене. По време на помирителните срещи те обаче осъзнали, че извършеното от тях е имало пагубно въздействие върху истински живи хора, които са страдали емоционално, финансово и дори физически. Често нарушителите са били разтревожени и шокирани от последиците, които тяхното правонарушение е причинило. Това се отнася включително за онази част от младежите, които са извършили кражби от супермаркети – престъпление, което са считали за безвредно и лишено от конкретен пострадал. Личните разкази на управителите и собствениците на магазини как техният бизнес се затруднява, губи приходи и това поставя в опасност техния и на служителите им поминък, придава човешко лице на престъплението, предизвиква съчувствие, емпатия и разкаяние.

Обичайно това се случва при млади хора с инцидентно или обусловено от контекста престъпно поведение. В частност особено силно се усеща ефектът на срама, който те изпитват при срещата с човека, чието имущество или телесна неприкосновеност са засегнали. За младежите с по-сериозно или постоянно престъпно поведение този ефект не е толкова видим. При някои от тях множеството срещи през годините обаче са породили съвкупен ефект. С други думи, те са участвали в много срещи, с много и различни пострадали, и постепенно са осъзнали вредите, които причиняват със своите постъпки и моралната укоримост на извършената намеса в живота на дру-

ги хора. При други упорити млади нарушители обаче помирителните срещи не са имали какъвто и да било резултат.

В Белгия няколко от участниците заявяват, че срещата е „снела тежестта“, че е била психологическа помощ и истинско облекчение. Друг от участвалите обяснява, че след срещата с жертвата се е почувствал смел и горд и това е помогнало да обърне нова страница в своя живот, а трети я описва като повратна точка и пробуждащо обаяване.

Много участници говорят за трудностите, които са изпитали при срещата с пострадалите, за притеснението и страха, които са чувствали преди медиацията или срещата. Усетили са тежестта на стигмата, поставена от обществото, и е било трудно да повярват, че са стигнали до тази ситуация в резултат на собствените си действия.

„Беше наистина трудно. Необходим е много кураж. Наистина трудно е, защото е все едно да се изправиш срещу собственото си отражение, малко прилича на това да гледаш в огледалото. Да видиш жертвата и да се изправиш отново срещу това, и понякога за нещо, което се е случило години по-рано, и отново да извадиш всичко на показ.“ (Белгия, непристойно сексуално поведение и грабеж)

Връзката със социалния работник, който ръководи приложението на възстановителния план

Някои възстановителни програми (по-често помирителните срещи, отколкото двустранната медиация) определят поправянето на младия нарушител като ключово за намаляване на повторните правонарушения. Доколкото превенцията е част от целите им, то успешният завършек на помирителната среща обикновено включва и набелязване на възможности за поправяне. Те са част от възстановителен план, за който се постига съгласие по време на срещата. Подходящите мерки за поправяне се определят още преди самата среща на базата на подготвителни разговори с младежа нарушител и познанията на специалистите за достъпните програми и услуги. Нарочен социален работник е натоварен с това да оказва подкрепа и да следи за изпълнение на съгласувания възстановителен план. В Северна Ирландия тази задача се възлага на служител от персонала на Агенцията за младежко правосъдие. Един от най-ярките изводи от проучването е признателността, която младежите изпитват за връзката, създадена със служителите от агенцията, както и за личното отношение и човечния отговор, които са получили от Агенцията за младежко правосъдие като цяло. Екипът от служителите ѝ е предоставил приветлива и подкрепяща среда, като застава в защита на младежите, образова ги и ги държи отговорни.

„Голям проблем за младите хора, извършили престъпление, е, че се чувстват пренебрегнати или недостойни за общуване или за приятелство с останалите. (...) Влязох през онази врата и никой не гледаше на мен като на човек, извършил престъпленията, всеки ме гледаше като дете, което се нуждае от помощ. (...)

Проблемите, с които съм се борил през целия си живот, произтичаха от това, което е вътре в мен, от вината, от насилието, от това да разбера кой съм. Част от възстановителния план беше да се срещна със социалния работник, това беше първата част от промяната за мен. В главата ми бяха посети семена, които бяха поливани през годините, тъй като този човек наистина ме познаваше.“ (Северна Ирландия)

Възстановителни планове – имуществено възстановяване

Проучването показва, че упоритите млади нарушители от Северна Ирландия се ползват малко или изобщо не се ползват от срещата с жертвата – поради липса на емпатия към пострадалия, твърде малко разкаяние за извършеното нарушение и причинената вреда или поради това, че отдават извършеното единствено на въздействието на наркотични вещества. От друга страна обаче, те са извлекли полза от поправителните компоненти на възстановителния план. Сред високо оценените елементи на тези планове са например връщането в училище или включването в обучителна програма, участието в различни форми на емоционална или психологическа терапия, насочването към консултация за борба с алкохолна или наркотична зависимост. Последните в повечето случаи били предложени от самите пострадали, които искали младите хора да се справят с проблемите, предизвикани от злоупотреба с различни субстанции. В противовес на това общественополезният труд, включен във възстановителния план, обикновено се схващал като наказание, а репарационното намерение спрямо обществото не било оценявано като такова.

Младеж с хронична зависимост от кокаин обяснява как състоянието на съзнанието му било дотолкова влошено, че се принудил да приеме предложената му от Агенцията за младежко правосъдие помощ. Професионалните съвети и образователни програми за употребата на наркотици, в които участвал чрез възстановителните планове, са му дали възможността да намали и дори окончателно да прекрати употребата на наркотици и да изгради структурирано ежедневие, което в крайна сметка му е позволило да възстанови телесното и душевното си здраве. (Северна Ирландия)

Малцинство са онези закоравели нарушители, които са били предварително готови да преустановят противоправното си поведение и да се възползват от възможностите за поправяне, които възстановителните планове им предоставят. Обичайно това е резултат на съвкупен процес от участие в консултации или лични усилия за развитие от страна на служителите от Агенцията за младежко правосъдие. За да обобщим, за младите хора с продължително противоправно поведение мерките за поправяне, включени във възстановителния план, наред с терапевтичната и подкрепяща връзка с персонала на агенцията, са оказали най-голямо въздействие на процеса по преустановяване на нарушенията.

В Белгия паричното обезщетение, което нарушителите са изплатили на своите жертви, излиза на преден план при разказите на някои от тях, но по съвсем различен начин, като често се възприема като значителен товар.

Обстоятелството, че сбиването, в което участвал един от нарушителите, стигнало до съда и това е имало продължителни имуществени последици върху живота му, го е накарало да мисли за бъдещето. Той трябвало ежесечно в продължение на почти пет години да заплаща на пострадалия неголяма парична сума. Но тъй като бил без работа, това оказало съществено влияние върху живота му, за сметка на постъпка, която първоначално не била възприета като сериозна, и той не искал никога повече да изпадне в такова положение.

Други пък схващали паричното обезщетение като средство нагледно да изразят чувството за вина и съжалението за стореното, които изпитвали. Един от участниците намира, че компенсирането на пострадалия било единственото нещо, което може да направи, за да покаже добрите си намерения спрямо него, като плащал редовно, месец след месец. При друг случай пък нарушителят се включил в медиация, за да постигне финансово споразумение като предпоставка за условното си освобождаване. Той настоявал, че не се срамува от кариерата си на крадец от супермаркети, тъй като „нямал кръв по ръцете“ и атакувал „институции“, а не индивиди. Той приел да плати дължимото, да стори необходимото, след като веднъж било договорено, и продължил да плаща, макар и в крайна сметка медиацията да не му помогнала да получи предсрочно освобождаване. Това бил рационален подход от страна на човек, който желал да поеме отговорност за вредата, съпътстваща избраното от него занятие. Обезщетяването на пострадалите донесло покой за душата му, защото вършел „това, което трябва да се направи“.

7. С какво са полезни тези движещи сили и фактори?

Справяне с чувствата на срам, порицание, вина и осъждане

Извършителите на престъпления, които искат да започнат нов живот, трябва да се справят с тежки чувства като срам, порицание, вина и осъждане, а процедурите на ВП могат да предоставят среда за справяне с тези емоции.

В Белгия морални категории като вина, срам, позор и разкаяние присъстват по различен начин в голяма част от споделените истории. Интервюираните заявяват, че са се чувствали зле, виновни и са изпитвали срам от това, което се е случило, и са се надявали участието в медиацията да им позволи да се извинят, да се почувстват по-добре и да им бъде простено за това, което са сторили. Във всички тези случаи медиацията е започнала по инициатива на нарушителя. В случаите, когато инициативата е постигнала пряка или непряка комуникация с пострадалия относно тези чувства, процесът по различни начини е описан като (много) ползотворен. В отделни случаи обсъждането на тези емоции с пострадалия не е било възможно или е било едностран-

но – било защото контактът с пострадалия е бил ограничен от съда, или пък поради това, че пострадалият не е отговорил на писменото извинение и контактът е останал в рамките на финансово споразумение. Те са определени като разочароващи, но въпреки това понякога дори самото изготвяне на писмо до пострадалия е било от полза за нарушителя.

Пораждане на надежда

Надеждата е жизненонеобходима за отказа от извършване на престъпления у всеки човек. Тя дава сила и мотивация. Да имаш надежда, означава да имаш желанието да постигнеш цел, но и да имаш съзнанието, че целта е постижима и че притежаваш средствата, необходими за това. Надеждата е желанието, но обстоятелствата често затрудняват нейното пораждане и поддържането ѝ. Чуждият авторитет обаче може да е онзи фактор, който окуражава, подкрепя и дава надежда. Когато някой избере да премине през процеса на възстановителното правосъдие, успее и стигне до края, уважението на медиатора (посредника) и на другите участници и подкрепата, която получава, за да продължи, могат да дадат надежда.

Намиране на завършек

Процесите на възстановителното правосъдие дават възможност да се сложи край на един период от живота и да се продължи напред. След медиация или помирителна среща хората чувстват, че най-сетне могат да започнат нова глава от живота си, а в светлината на преустановяване на престъпния живот срещата с пострадалия дава възможност да се отграничи настоящето от миналото. Понякога надеждата и завършекът вървят ръка за ръка, както в следващия цитат.

„В дългосрочен план допринесе много. Позволи ми да обърна страницата, малка страница. Изпитах чувство на удовлетворение. (...) Бях щастлив и горд, че направих това. Наистина бях щастлив и горд, защото чувствах, че съм бил смел и отговорен. (...) Радвам се, че го направих.“ (Белгия)

Утвърждаване на просоциалната идентичност на бившите нарушители

В Белгия някои от участниците виждат в медиацията подходящ случай или форум да коригират представата, която пострадалите може да имат за тях. Разказвайки на жертвите своята история отпреди и след деянието, те искат да утвърдят просоциалната страна на своята личност. Според споделеното от някои от тях изглежда все едно нарушителят е потърсил помощта на пострадалия, за да изличи етикета си на престъпник. Очевидно за тях е било важно пострадалият да признае, че те са и нещо друго освен това, което престъпният етикет гласи.

В един случай на изнудване деецът имал сериозни финансови проблеми и задължил човек, с когото се познавал, да му предостави пари. При медиацията той поискал да обясни в каква тежка ситуация е бил в онзи момент и как се е променил оттогава, искал пострадалият да знае, че е спрял да върши престъпления, и дори

донесъл снимки на семейството си, за да покаже новия си живот. Освен това по време на интервюто за настоящото проучване той акцентирал върху просоциалните аспекти на живота си: нормална училищна кариера, факта, че е работил през по-голямата част от живота си, и семейния живот, който е изградил. Това е, което той искал да бъде видно.

Поправяне на отношенията

В Австрия в някои случаи медиацията жертва – извършител пряко е иницирала и подпомогнала промяна. Особено в случаите на домашно насилие важна функция на медиацията се таи в потенциала ѝ да възстановява основата за общуване между страните. Медиацията може да е първата стъпка или подпомагащ елемент за поправяне на увредените отношения. Специфичните методи, прилагани в случаите на домашно насилие, като работа с двама медиатори от различен пол при схема, наречена „смесена двойка“, имат потенциал да създадат атмосфера, при която травмирани двойки да открият нов старт или начин за общуване. Това не означава, че връзката е спасена на всяка цена, но че (бившите) партньори намират опора за отношенията помежду си. Участвалите изрично заявяват, че изправянето им пред съд би разрушило усилията им да поемат по правия път. Вместо това те са били подкрепени и окуражени в тези си усилия, които може да са започнали и дълго преди самата медиация.

В един от случаите на домашно насилие извършителят бил мъж с дългогодишен проблем с алкохола. Той спрял употребата на алкохол, преди да започне медиацията, и споровете вече не прераствали в насилие. Медиацията жертва – извършител обаче му помогнала да започне да възстановява разрушената връзка със съпругата си, като бавно е вдъхнала нов живот на тази връзка и е позволила на съпругата му да очертае ясна граница в нея. Освен това медиаторската служба му помогнала да открие психиатър, с чиято помощ да се справи със зависимостта. Този човек е убеден, че изправянето пред съд би унищожило всичко постигнато от него до момента. Медиацията е подпомогнала оставането му в правия път. (Австрия, домашно насилие)

Жълтият картон – избягване на криминална регистрация

В Австрия участниците в медиацията между жертва и извършител рядко са имали престъпно минало и не са били типични закоравели нарушители. Всички тези участници настояват, че основната полза от медиацията е била възможността да разрешат конфликта, без да бъдат изправяни като престъпници пред съда и без да получат регистрация като такива. Медиацията се схваща като начин да се предотврати поставянето на етикет от системата на наказателното правораздаване и да се открие нова възможност. Участвалите стават по-внимателни и по-малко склонни да се забъркат в престъпна дейност занаяпред.

По същия начин в Северна Ирландия избягването на постоянната стигма, която се свързва с криминалната регистрация, било от първостепенна важност за младежите. Този фактор превърнал помирителната среща в ценно и значимо събитие, тъй като тя означавала, че няма да изпитват трудностите, които биха изпитали от предходна съдимост в работата и при преследване на желаната кариера. На следващо място, и вероятно по-съществено за начина, по който възприемат себе си, е фактът, че липсата на осъждане или криминална регистрация се възприема като свобода да започнат живота си наново и да оставят в миналото стигмата на престъплението.

За други помирителната среща не е изиграла тази положителна роля. Те отчитат предимството да не бъдат изправени пред съд, но само като по-малката от две злини. Някои дори негодуват срещу липсата на справедливост в изискването да поемат цялата вина за своите престъпления.

Подкрепа на решение за безусловно или условно освобождаване на лишениите от свобода

В Белгия някои от участниците във ВП са разбрали от други затворници или от персонала в затвора, че медиацията може да повлияе благоприятно на решението да бъдат освободени предсрочно, и това е бил мотивът да участват в нея. Те виждат в медиацията практичен начин да работят за предсрочното си освобождаване, което да им позволи да изпълнят плана си за реинтеграция. Действително, макар престоят в затвора да провокира размисъл и интроспекция, след определен период от време той започва да се възприема като контрапродуктивен в изграждането на нов живот, свободен от престъпление.

Утвърждаване на правилата

Друг важен ефект, наблюдаван при инцидентните нарушители в Австрия, е т.нар. подсилване на нормата – има се предвид, че официалната (полицейска) реакция на инцидента, в съчетание с разрешаването му по пътя на двустранната медиация жертва – нарушител, прокарва ясна разграничителна линия за някои нарушители, които преди това са считали, че сбиването в събота вечер е нормално и напълно приемливо, а блъскането на жена изобщо не може да се квалифицира като насилие.

8. Какво би попречило на възпиращото действие на ВП?

Срещи без участието на пострадалия

В Северна Ирландия помирителни срещи, на които самият пострадал от нарушението не присъства, не са възприемани сериозно от младежите. Ефектът от тези срещи се преценява като някаква форма на бюрократична необходимост, при която извършеното от тях нарушение било обсъждано, а представител на пострадалия назидавал младите хора относно възможните последици на извършеното от тях престъпление. Не само срещата изглеждала незначима в очите на младежите, но и сериозността

на престъплението им намалявала в собствените им представи. За да перифразираме някои от участниците: „Щом пострадалият не намира за нужно да се появи, значи не е толкова важно в крайна сметка“.

Нарушители с наркотична зависимост

Някои от северноирландските младежи, които редовно употребявали наркотици, участвали в множество помирителни срещи, но помнели много малко от случилото се там и изразили мнение, че срещите са били без значение и незапомнящи се. В действителност малка част от участниците със сериозна злоупотреба с упойващи вещества изразили отчетлива липса на емпатия към жертвите на своите престъпления. Това поставя въпроса доколко е уместно, поне от гледна точка на възпиращия ефект, провеждането на помирителни срещи с младежи, силно засегнати от наркотична зависимост. Индивиди, които са дори под леко въздействие на опиати, много по-трудно извличат полза от емоционалния обмен, който предлага помирителната среща във възстановителното правосъдие. Емоционалната незрялост, съчетана с ефекта от злоупотребата с наркотици, означава, че хронично употребяващите могат да изпитат само ограничен кръг емоционални състояния. Изискването да изразят своите мисли и чувства по време на срещата и да предоставят адекватно обяснение за извършеното нарушение е било отгъд техните емоционални и когнитивни способности към този момент.

Упорити млади нарушители?

Проучването в Северна Ирландия показва, че помирителните срещи на възстановителното правосъдие имат положителен резултат за младежите, извършили по-малко нарушения. За онези от тях обаче, които показват устойчив модел на противоправно поведение, основният елемент на възстановителното правосъдие – срещата с жертвата, е имала по-ограничен ефект. Упоритото погазване на закона се развива с течение на времето под въздействието на комплексни фактори и възпирането е също толкова комплексен процес, който се предизвиква и подпомага от много обстоятелства. При все това обаче и упоритите нарушители са извлекли полза от поправителните ефекти на възстановителните планове.

Картината е по-различна в Белгия, където за някои от пълнолетните, макар и закоравели нарушители, общуването с пострадалия е оказало съществено въздействие.

9. Възстановителното правосъдие като един от многото възпиращи фактори

Почти винаги и други фактори, наред с участието във възстановително правосъдие, са изиграли роля и са помогнали за насърчаване, инициране и устойчиво въздържане от престъпления: подкрепата на семейство и приятели, стабилни отношения, появата на деца и желанието да бъдеш добър родител, страхът от задържане, перспек-

тивата от продължително лишаване от свобода за тези, които вече са изтърпели краткосрочни присъди, смърт на близък приятел от наркотична зависимост, овладяване на употребата на алкохол или наркотици, съзряването, поле за ретроспекция и размисъл чрез изолацията на лишаването от свобода, трудова заетост, религиозно преобразяване, оказване на помощ на други и подкрепата на ментори от различен вид.

В заключение: както показват множеството приведени по-горе примери, процедурите на възстановително правосъдие като медиацията между пострадалия и извършителя или помирителната среща могат да инициират и подпомогнат въздържането от извършване на престъпления понякога по много съществен, а друг път по извънредно фин начин. Струва си по тази причина във всекидневната си работа да имаме предвид както стимулите, така и препятствията за този процес.

*Превод от английски език
Веселина Няголова*